

УДК 811.161.1/.2'276.3-053.2'373.611

Л. В. Шевчук

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри прикладної лінгвістики

**ВОРОБЕЦЬ ЧИ ГОЛУБЕЙ?.. ДИТЯЧІ ІННОВАЦІЇ ЯК
МЕХАНІЗМ ОВОЛОДІННЯ СЛОВОТВІРНИМИ МОДЕЛЯМИ**

У статті викладено результати лонгітюдного спостереження за мовленням дитини-білінгва до шести років. Здійснено семантико-словотвірний аналіз дитячих інновацій та виявлено динаміку їх виникнення. Зокрема з'ясовано, що переважна більшість зафіксованих словотвірних okazіоналізмів є віддієслівні деривати. Проаналізовано структуру й семантику дитячих контамінацій-інновацій, а також встановлено позамовні чинники, які уможливають їх виникнення в дитячому мовленні.

Ключові слова: дитяче мовлення, словотвір, словотвірні моделі, деривати, мовні інновації, okazіоналізми.

Засвоєння словотвірних моделей – важливий етап онтогенезу мовлення.

На сьогодні дитяче мовлення є об'єктом вивчення таких вчених, як А. М. Богущ [1], Т. О. Грідіна [2], М. Б. Єлісеєва [3], В. К. Харченко [6, 7], та багатьох інших. До когорти лінгвістів, що зробили визначальний внесок до становлення онтолінгвістики, слід віднести С. Н. Цейтлін [8].

Процес оволодіння мовленням дитиною має, на нашу думку, спільні риси на різних рівнях мовної системи. Як на фонетичному рівні, оволодіваючи новим звуком, дитина використовує деякий час (протягом місяця – півтора) звук-субститут, а потім переходить до правильної вимови звука, так і в процесі оволодіння словотвірними моделями дитина змушена створювати інновації через брак в її лексиконі певних мовних одиниць, а потім переходить на стадію використання узуальних одиниць. Таким чином, парадоксальна словотворчість дитини на ранніх етапах онтогенезу, як слушно зазначає Т. О. Грідіна, є «виразом креативності компенсаторного типу, що поповнює дефіцит когнітивного та мовного досвіду дитини під час реалізації нею власних комунікативних і пізнавальних потреб» [2, с. 8].

Інновацією дитячого мовлення вважаються слово чи словоформа, що існують у мовленні дитини, але не використовуються в нормативному вживанні. На відміну від мовленнєвих помилок, дитячі інновації є результатом креативної мисленнєвої діяльності, яка найактивніше виявляється в дітей віком від двох до п'яти років, хоча може спостерігатися й на більш пізніх етапах. Так, К. І. Чуковський пояснює причину дитячих інновацій «чуття мови»: «У дворічних та трирічних дітей таке сильне чуття мови, що створювані ними слова

аж ніяк не здаються каліками чи потворами мовлення, а навпаки, досить влучні, витончені, природні» [9, с. 19].

Традиційно в дитячому мовленні виділяють чотири типи інновацій: словотвірні, формотвірні, лексико-семантичні та синтаксичні. **Метою** нашої розвідки є фіксація та семантико-словотвірний аналіз інновацій дитини-білінгва. **Об'єктом** нашого дослідження стали словотвірні дитячі інновації, **предметом** – словотвірні моделі дитячих okazіоналізмів та динаміка їх використання. **Матеріалом** статті послуговували мовленнєві факти, отримані шляхом лонгїтюдного спостереження за мовленням дитини-білінгва від народження до шести років. З метою більш широкого узагальнення мовні інновації доповнено прикладами щоденникових записів батьків інших дітей, що перебували в україно-російському мовному середовищі м. Одеси та Одеської області. Загальний обсяг досліджуваного матеріалу 488 словотвірних okazіоналізмів.

Як відомо, словотвірна модель – це схема утворення слів одного словотвірного типу. Найбільш ґрунтовну класифікацію словотвірних дитячих інновацій розробила С. Н. Цейтлін [8]. Під словотвірними інноваціями дослідниця розуміє відсутнє в загальному вживанні слово, яке створене як за продуктивною, так і непродуктивною словотвірною моделлю, а також (за браком моделі) за допомогою того чи іншого конкретного зразка.

Переважна більшість зафіксованих нами словотвірних okazіоналізмів є віддієслівні деривати (64 %). Це факт пояснюється тим, що «зв'язок з дією – найбільш очевидна для дитини ознака явища, яка найчастіше виявляється покладеною в основу його номінації» [8, с. 327].

За нашими спостереженнями, вибух okazіональних віддієслівних субстантивів припадає на два роки і вісім місяців, хоч М. Б. Єлісеєва, дослідивши мовлення однієї дитини, стверджує, що в мовленні її доньки від одного року і дев'ять місяців до трьох років віддієслівних дериватів було в два з половиною рази менше в порівнянні із субстантивними [3, с. 213].

Здійснений нами кількісний аналіз словотвірних засобів дозволяє стверджувати, що найчастотнішим є використання суфікса **-К(А)** із значенням 'определена дія' (*намазати* → *намазка* (масло), *загадати* → *загадалка* (загадка) та суфікса **-ИК**, який позначає особу за сферою діяльності (*підлетіти* → *підлетітик* (метелик) або має пестливе значення (*кататися* → *кататик* (велосипед)).

Цікавим є факт утворення девербатива **тічка** від англійського дієслова *to teach* за допомогою українського суфікса **-К(А)** із значенням 'особа жіночої статі'. У мовленні дитини okazіоналізм **тічка** слугував номінацією для вчительки англійської мови. На нашу думку, це спричинено занадто раннім зануренням дитини в англійський дискурс (розвивальні ігри на планшеті, мультфільми, курси англійської мови від 0 до 3 років). У зв'язку з тим, що індивідуальна мовна система дитини перших років життя на базі рідної мови ще не сформована, дитині важко диференціювати словотвірні засоби різних мовних систем, внаслідок чого відбувається їх змішування.

Зафіксовано єдиний випадок використання архаїчного слов'янського суфікса –Л- із значенням ‘знаряддя праці’ (пор. *граблі*): *стригти* -> *стригли* (*ножиці*).

На особливу увагу заслуговує група віддієслівних субстантивів, в яких діти намагаються підсвідомо «виправити» доросле мовлення, відшукуючи внутрішню форму слова, те, що лінгвісти називають «народною етимологією». Наведемо декілька прикладів таких оказіональних дитячих девербативів із зазначенням ситуації вживання.

Ситуація: на дачі лягає на стареньку розкладачку (розкладушку), ніжки якої під вагою дитини роз'їхались. – *Ну, ось, ти зламала мою розкладушку, – жартує бабуся. – Це не розкладушка, а якась розпадушка* (2 р. 8 міс.) .

Ситуація: грається з дітьми в поліцейського та злочинця, пояснює правила гри. – *Пристукник, или он тебя стукнет, или ты его* (4 р. 2 міс.) .

У вищенаведених та численних інших прикладах (*різати* -> *ріжик*, замість *ніжик*;; *топати* -> *топочки*, замість *тапочки*; *ліпити* -> *ліпени*, замість *пельмени*; рос. *задувать* -> *задуванчик*, замість рос. *одуванчик*; рос. *застелить* -> *застель*, замість *постель*) «шляхом мінімальних змін у звуковій структурі незрозумілого слова дитина, непомітно для себе, осмислює його, причому в цій новій редакції висуваються найістотніші (на думку дитини), якості того предмета, який цим словом позначений» [9, с. 34].

Відсубстантивні деривати складають близько третини (29%) від зафіксованих нами словотвірних оказіоналізмів в мовленні дітей від двох до шести років. Найбільш поширені димінутиви іменників зі зменшувально-пестливими суфіксами –ЕНЬК-, -ЕЧК-, ОЧК-, -ОНЬК-, -ИК, а також деривати із суфіксами -ЕН(Я) та -АТ(А), -ЯТ(А) на позначення особи за ознакою недорослості. Серед цікавих варіантів створення інновації із суфіксом -ЯТ(А) від іменника, що позначає неістоту, іменник *хвилята*. Ситуація: влітку на морі сильний вітер здіймає хвилі, але погода спекотна. – *Сьогодні купатися не будемо. Поглянь, які хвилі!*- попереджає мати. – *Хіба це хвилі? Це хвилята*. (6 р.)

Категорія роду стає актуальною для дитини з трьох років, і з кожним днем все частіше репрезентується в мовленні. Виокремлення себе за гендерним аспектом виявляє шестирічна «авторка» такого оказіоналізма, як *Маугліна*. Ситуація: слухає казку «Мауглі» Р. Кіплінга. – *Ти Мауглі! – говорить мати. – Ні, мамо, я Маугліна!* (5 р. 10 міс.) Ця інновація побудована за продуктивною для української мови моделлю фемінітива із суфіксом –ИН-, який видозмінено на - -ІН- через злиття з кінцевим голосним твірного слова *Мауглі*.

Типовим прикладом префіксально-суфіксальних дієслів виступає оказіоналізм *підрукавити* (*закатати рукави*), який утворений за продуктивною моделлю за допомогою префікса ПД- і суфікса –И- та має значення ‘здійснити дію за допомогою предмета’.

Специфічним способом творення дитячих оказіоналізмів є контамінація, завдяки якій, за визначенням М. Н. Ушакової [5], утворюються «синтетичні

слова» (пор. *бананас* <- *банан* + *ананас*). Контамінація визначається як спосіб оказіонального словотвору, заснованого на об'єднанні початку та кінця двох різних узуальних одиниць. Зафіксовані нами дитячі контамінати (7 %) типу *голубей* (рос. *голубь* + рос. *воробей*), *воробец* (рос. *воробей* + укр. *горобець*), що утворені шляхом накладання двох усічених основ, вважаємо не помилковим зближенням неспоріднених слів, а «свідомим схрещуванням двох номів, зумовленим їхньою структурною чи семантичною тотожністю» [5, с. 209]. Наприклад, семантику своєї інновації *кузнячик* дитина пояснила дорослому таким чином: *кузнячик – это кузнецик, который скачет, как мячик*. Слід зазначити ще один чинник, що спричиняє контамінацію, – це ситуативне перебування денотатів поряд, як у випадку з оказіоналізмом *голубей*. Дитина неодноразово вживала це слово, годуючи цих різних птахів, які завжди утворювали одну зграю. У випадку зі словом *воробец* причиною оказіональної деривації виступає україно-російська двомовність оточуючих дорослих.

Отже, здійснений нами семантико-словотвірний аналіз інновацій дітей від перших днів життя до шести років дозволяє стверджувати, що кількість дитячих дериватів відчутно зростає в період від двох років восьми місяців. На відміну від перших двох років життя, у мовленні дітей починають переважати (у два рази) оказіональні девербативи над відсубстантивними оказіоналізмами. Незначну групу в кількісному відношенні, але дуже виразною в лінгвокреативному плані, складають дитячі контамінати, що свідчать про самобутній творчий процес пізнання дитиною мови й світу.

Таким чином, наївна креативність дітей компенсує недостатню кількість засвоєної лексики перших років життя, залежить від впливу навколишнього мовленнєвого середовища і носить індивідуальний характер.

Подальше дослідження проблеми дитячих інновацій ми вбачаємо в необхідності створення корпусу сучасних висловлювань україномовних дітей та дітей-білінгвів, що дозволить здійснювати аналіз на більш широкому матеріалі.

Література

1. Богуш А. М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років : [монографія] / А. М. Богуш. – К. : Слово, 2010. – 374 с.
2. Гридина Т. А. К истокам вербальной креативности : творческие эвристики детской речи / Т. А. Гридина // Лингвистика креатива-1 : Коллективная монография / Под общей ред. проф. Т. А. Гридиной. – 2-е изд. – Екатеринбург : ФГБОУ ВПО «Урал. гос. пед. ун-т», 2013. – С. 5-58.
3. Елисеева М. Б. Становление индивидуальной языковой системы ребенка: ранние этапы: монография / М. Б. Елисеева. – М.: Языки славянской культуры, 2015. – 344 с. – (Studia philological).
4. Редько Є. О. Словотвірна контамінація в сучасних інноваційних процесах / Є. О. Редько // XX-XXI століття: жанрово-стильові й лінгвістичні метаморфози в українській мові і літературі: колективна монографія / Гол. ред. А. Архангельська. – Olomouc: VUP, 2016. – С. 205–229.
5. Ушакова М. Н. О причинах детского словотворчества / М. Н. Ушакова // Вопросы психологии. – 1970. – № 6. – С. 114-127.
6. Харченко В. К. Корпус детских высказываний / В. К. Харченко. – М. : Изд-во литературного института им. А. М. Горького, 2012. – 520 с.
7. Харченко В. К. Словарь детской речи / В. К. Харченко. – Белгород : Белгор. гос. пед. ин-т, 1994. – 254 с.

8. Цейтлин С. Н. Очерки по словообразованию и формообразованию в детской речи / С. Н. Цейтлин. – М.: Знак, 2009. – 750 с. – (Studia philological).
9. Чуковский К. И. От двух до пяти / К. И. Чуковский. – М.: Детгиз, 1958. – 368 с.

References

1. Bogush A. M. Speech development of children from birth to 7 years old: [monograph] / A. M. Bogush. – К.: Word, 2010. – 374 p.
2. Gridina T. A. To the Origins of Verbal Creativity: Creative Heuristics of Children's Speech / T. A. Gridina // Linguistics of Creativity-1: Collective Monograph / Under the General Ed. of prof. T. A. Gridina. – 2nd edition. – Yekaterinburg: FGBOOU VPO "Ural state pedagogical university", 2013. – P. 5-58.
3. Yeliseeva M. B. Formation of the individual language system at the early stages of childhood: monograph / M. B. Eliseeva. – Moscow: Languages of Slavic Culture, 2015. – 344 p. – (Studia philological).
4. Redko E. O. Word-forming contamination in modern innovation processes / E.O. Redko // XX-XXI centuries: genre-style and linguistic metamorphoses in Ukrainian language and literature: collective monograph / Under the General Ed. of A. Arkhangel'ska – Olomouc: VUP, 2016. – P. 205-229.
5. Ushakova M. N. About the Reasons of Child word creations / M. N. Ushakova // Questions of Psychology. – 1970. – № 6. – P. 114-127.
6. Kharchenko V. K. The body of children's statements / V. K. Kharchenko. – Moscow: Publishing house of the literary institute named after A. M. Gorky, 2012. – 520 p.
7. Kharchenko V. K. The dictionary of children's speech / V.K. Kharchenko. – Belgorod: Belgorod state pedagogical university, 1994. – 254 p.
8. Tseitlin S. N. Essays on word-formation and form-formation in children's speech / S. N. Tseitlin. – М.: Sign, 2009. – 750 p. – (Studia philological).
9. Chukovskii K. I. From two to five / K. I. Chukovsky. – М.: Detgiz, 1958. – 368 p.

Shevchuk L. V.

VOROBETS OR GOLUBEI? CHILDREN'S INNOVATION WORDS AS A MECHANISM FOR MASTERING WORD-FORMATION MODELS

The article presents the results of the longitudinal observation of the bilingual child speech in the age of six years old and younger. The semantic and word-formation analysis of children's innovation words was carried out as well as the dynamics of their emergence have been revealed. In particular, it was determined that the overwhelming majority of recorded derivational occasionalisms are verbal derivatives, the number of which is significantly increasing in the age of 32 months and older. Unlike the first two years of life, the speech of three-year-old children is characterized by the predominance of occasional deverbatives in comparison with substantive-derivative occasionalisms.

The structure and semantics of children's contaminates-innovations have been analyzed, as well as the factors that allow the emergence of paradoxical words in children's speech (influence of Russian and English languages) have been established.

Key words: *child speech, word formation, word-formation models, derivatives, linguistic innovations, occasionalism.*